

УДК 327.5:355.4

**ПЕРСПЕКТИВИ ПРИМИРЕННЯ
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**
**THE PROSPECTS OF RECONCILIATION
IN THE CONDITIONS OF THE HYBRID WAR**

Семчинський К. В.,

кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин,
Київський національний університет культури і
мистецтв (Київ, Україна),
e-mail: semchynskyy@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-3125-3401

Semchinskiy K. V.,

Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Professor Department of International Relations, Kyiv
National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine),
e-mail: semchynskyy@gmail.com,
ORCID ID 0000-0002-3125-3401

Гібридна агресія Росії проти України актуалізувала питання адекватності універсальних формул і апробованих моделей пост-конфліктного примирення реаліям гібридної війни як виду комплексного комбінованого протистояння в умовах насильницьких конфліктів сучасного світу. Застосувавши системні, аналітичні, статистичні і компаративні методи, автор дійшов висновку, що перспективи пост-конфліктного примирення залежать від того, як українська держава гарантуватиме тривалий мир на де-окупованих територіях, на своїх умовах провадитиме їхню успішну реінтеграцію та розвиток у складі України й унеможливить рецидив цього конфлікту у майбутньому.

Ключові слова: пост-конфліктне примирення, гібридна війна, агресія, де-окупація.

Russia's hybrid aggression against Ukraine has raised the issue of the relevance of the universal algorithms and proven models of post-conflict reconciliation: actual hybrid war is a new type of complex confrontation, and it combines different means of waging in the modern world. Applying systematic, analytical, statistical and comparative methods, the author concludes that the prospects of post-conflict reconciliation depend on the Ukrainian state providing a lasting peace on the occupied territories, on its own terms, on the successful reintegration of de-occupied territories and their development within Ukraine, as well as on prevention of the conflict recurrence in the future.

Keywords: post-conflict reconciliation, hybrid war, aggression, de-occupation.

Постановка проблеми. Гібридні війни як новий тип конфронтації та агресії ставлять під сумнів ефективність стандартизованих формул та апробованих у ХХ сторіччі моделей пост-конфліктного примирення. Тому наразі постає актуальним визначити можливості застосування інструментів пост-конфліктного примирення до реалій гібридного протистояння, виявити нові засоби та компоненти розбудови миру в процесі реінтеграції нині окупованих українських територій, ідентифікувати взаємозв'язки та взаємодію між інструментами примирення в умовах гібридної війни. Природа сучасного гібридного конфлікту вимагає від сторін реалістичних й водночас нестандартних підходів в процесі реалізації програми розбудови миру як системи своєчасних, доцільних, послідовних та реальних ініціатив, рішень, кроків і дій після припинення вогню та деескалації гібридного конфлікту, який Кремль прагне представити світу як внутрішньо-український.

В останніх дослідженнях і публікаціях започатковано розв'язання цієї проблеми: після 2014 року з'явилася низка вітчизняних досліджень воєн [5], зокрема – гібридних [1; 2; 7] та воєн нового типу [6]. Агресія РФ проти України була предметом ґрунтовних досліджень В. Горбуліна, В. Головченка, М. Дорошка, О. Задорожнього, Г. Перепелиці. У зарубіжній політико-філософській думці аналіз стратегій примирення після насильницьких конфліктів гібридного типу здебільшого здійснюється у контексті дослідження розбудови миру та пост-конфліктного примирення в цілому [3; 8]. Однак теоретичні розробки західних фахівців із розбудови миру (peacebuilding) не пропонують універсальних алгоритмів пост-конфліктного примирення, які б могли бути ефективними в умовах гібридної війни. Бракує ґрунтовних праць, що комплексно висвітлюють перспективи застосування миротворчих технологій з урахуванням ціннісно-культурних особливостей нині окупованих українських територій в умовах гібридної війни.

Виходячи із викладеного вище, автор ставить перед собою такі завдання:

- виокремити і дослідити сутнісно-конкретні особливості сучасної гібридної війни в умовах ХХІ сторіччя;

- визначити можливості застосування інструментів пост-конфліктного примирення до реалій гібридних воєн, ідентифікувати взаємозв'язки та взаємодію між інструментами примирення в умовах гібридної війни;

- виявити ті елементи гібридної війни РФ проти України, які можуть вплинути на перспективи примирення між українським суспільством та населенням нині окупованих територій Донбасу.

Гібридна війна не є абсолютно новим явищем чи недослідженим концептом. Стрижневі елементи сучасної гібридної війни - конвергенція військових і невійськових засобів, залучення недержавних акторів, а також застосування інформаційно-пропагандистських методів та інструментів впливу на супротивника застосовувалися сторонами численних конфліктів впродовж світової історії. Проте особливістю сучасних гібридних воєн є високий рівень взаємоузгодженості цих елементів, їхньої підпорядкованості єдиній варіативній стратегії, динамічного і гнучкого їхнього застосування разом із інформаційно-психологічними технологіями маніпулювання суспільною свідомістю.

Трансформація впродовж ХХ сторіччя характеру насильницького конфлікту загалом і війни зокрема детермінувала пошук наукових пояснень і теоретичного обґрунтування концепту «нової війни». Як зауважує український дослідник В. Петров, «саме на цьому тлі пошуку війн «з новим обличчям» й виник концепт «гібридної війни», і його розвивали на Заході передусім ті воєнні теоретики, які наголошували на змішаному характері сучасних та майбутніх воєнних конфліктів» [6, с. 206]. Специфіка поєднання регулярних і нерегулярних сил полягає у тому, що невійськові (економічні, інформаційні, дипломатичні тощо) засоби використовуються як зброя і мають руйнувати систему

національної безпеки супротивника на відповідних рівнях задля досягнення політичних цілей стратегічного характеру без застосування власне військової сили.

Технологія «нових воєн» концептуально обґрунтована на Заході, однак ідеологічно сформована на Сході як засіб деструкції супротивника зсередини без очевидного порушення міжнародного права використанням традиційних засобів ведення війни. Виконання всієї брудної роботи руками місцевих парамілітарних та / або організованих злочинних угруповань – практика, що постала з діяльності радянських спецслужб і застосовувалася в контексті «активних заходів», які здійснював СРСР задля поширення свого впливу впродовж холодної війни. Діяльність таких неформальних воєнізованих підрозділів й угруповань дозволяє сформувати суцільний фронт по всій території противника і уникнути офіційного оголошення стану війни та набуття статусу агресора, а також звинувачень держави-агресора у геноциді, тортурах і масових вбивствах. Такі дії спрямовані на подолання обмежень, що накладають на воюючі сторони Женевські конвенції про захист жертв війни, Гаазькі конвенції і декларації про закони і звичаї війни, а також допомагають уникнути відповідальності за їх порушення [7].

Характерною особливістю гібридної війни є її кібернетична, інформаційно-комунікаційна складова. Технологічний, або ж кібернетичний, аспект цієї складової пов'язаний із новітніми засобами передачі, контролю та безпеки інформації та їх застосуванням у якості інструментів тиску на жертву гібридної агресії. Задля досягнення несанкціонованих цілей та деструктивного інформаційно-психологічного впливу на свідомість та психічний стан громадян, сторони конфлікту вдаються до цілеспрямованих дій, що реалізуються у кіберпросторі, або за допомогою технічних можливостей у вигляді кібератак. Кібератаки здійснюються на об'єкти критичної інфраструктури, банківської системи, інформаційні ресурси державних органів і провідних інформаційних агенцій об'єкта агресії.

Гібридна війна – ідеологічна за своєю суттю, оскільки ведеться в першу чергу за контроль над свідомістю людей з метою утвердити потрібні агресорові погляди й переконання, а в другу чергу – за контроль над територією, що встановлюється в тому числі людьми, чия поведінка було модульовано попереднім ідеологічним контролем свідомості. Якщо в період холодної війни для оприлюднення підроблених радянськими спецслужбами підроблених документів використовувалися здебільшого друковані видання країн «третього світу», то в реаліях гібридної війни функція масової дезінформації покладена на новітні медіа та соціальні мережі.

Пропагандистська складова чи не найголовніша у гібридній війні. Підконтрольні агресорові медіа можуть виконувати різні завдання для досягнення мети агресора – дестабілізації й деморалізації суспільства та порушення його єдності, що послаблюватиме чи унеможливить опір агресору. Вони

не просто формують картину світу, поділеного на своїх (добрих і хороших) та чужих (поганих і злих) задля подальшої дегуманізації «ворога» й героїзації «наших», але сіють сумніви щодо достовірності будь-якої інформації, з будь-якого джерела, розмитості межі між ворогом та захисником, пропонують версії «неоднозначності» навіть очевидних подій, конспіративних теорій змови, поширюючи таким чином пасивність та апатію в атакованому соціумі. Вони перетворюють конфлікт на шоу, спотворюючи трактування конфлікту, упереджено інтерпретуючи його сутність та характеристики і всіляко камуфлюючи участь агресора у гібридному протистоянні. Вони також переводять та розпорошують увагу аудиторії з конфлікту на інші, не екзистенціальні проблеми, применшуючи екзистенціальну небезпеку агресії.

Інспірований ззовні, штучно створений сепаратистський конфлікт на території Донбасу став елементом гібридної війни, яку РФ веде проти України з метою поглинання нашої держави цілком або її частини, позбавлення її політичного та економічного суверенітету й врешті ліквідації української державності. Для реалізації свого великодержавницького реваншу Кремль розпочав гібридну агресію проти України, застосовуючи як військові, так і невійськові засоби тиску. Не досягши поставлених стратегічних цілей суто військовими засобами, агресор послабив військово-силовий тиск, зосередившись на реалізації сценарію підкорення України засобами невійськовими. Починаючи з 2016 р. Кремль «заморожує» конфлікт на Донбасі задля того, аби уникнути принизливої геополітичної поразки у сфері впливу, яку нинішнє кремлівське угруповання вважає своєю. Боячись показати слабкістю прецедентом своєї фактичної поразки внаслідок планомірного «вчавлювання» російських окупаційних сил з української території, Росія не даватиме перемогти Україні, протидіючи встановленню української влади по всій території нашої держави.

Гібридна війна взагалі характеризується розмитістю, неоднозначністю концептів перемоги і поразки, а також їхнім сутнісним наповненням. Українські дослідники Б. Парахонський та Л. Яворська зауважують, що «за правилами «звичайної» війни перемога має бути проголошена спеціальною вербальною дією як підписання миру (подібною до дії оголошення війни). Сторона, що перемогла, декларує закінчення війни, а протилежна сторона визнає себе переможеною. Але цей сценарій в умовах гібридної війни є майже неймовірним. Агресор, який не визнає свою роль як учасника конфлікту і репрезентує себе як миротворця, не передає для себе, відповідно, будь-якого визнання поразки» [5, с. 68]. Також залишається відкритим питання про те, що саме вважати перемогою у війні гібридній, де першочерговою ціллю є не стільки захоплення територій, але встановлення над ними контролю, і навіть здебільшого не над територією, а над свідомістю населення, що там проживає. Мусимо констатувати, що гібридна війна РФ проти України триватиме або до фактичної втрати суверенітету

нашою державою, або до кардинальної деформації системи політичного управління РФ, її дезінтеграції та колапсу.

Отже, зміна способу використання військової сили стала чинником, що стимулює зміну в організації і функціонуванні сучасних держав [2, с. 9]. Перенесення ваги на невійськові засоби впливу, маскування участі держав у конфлікті, «розмивання» концептів перемоги та поразки обумовили гібридність сучасної війни як її характеристику. Метаморфоза традиційного насильницького конфлікту в гібридну війну врешті детермінує запит на нові підходи до пост-конфліктного примирення. Гібридність нинішньої російської агресії обумовлює для Москви пріоритет невійськових засобів тиску після припинення ними бойових дій – залучування населення та гуманітарної інтервенції. Відповідно, Україна муситиме зважати і на характер ворога, і на характер гібридного протистояння, яке нав'язуватиме ворог, і на характер детермінованих ним в контексті цього гібридного протистояння загрози.

Гібридна агресія РФ спровокувала міждержавний конфлікт у формі війни, що триває і нині, тому примирення між Україною та Росією у найближчій перспективі не передбачається. Водночас досягнення тимчасових мирних домовленостей з російськими маріонетками на українських територіях, які намагаються позиціонувати себе як місцеву сепаратистську владу, уможливило б роззброєння та повернення до мирного життя учасників незаконних збройних формувань, розмінування території і початку реалізації українською державою програми розбудови миру на де-окупованих територіях. На українські компетентні органи покладається завдання унеможливити як заморожування конфлікту Росією, так і її спроби спровокувати новий прояв суспільного насильства у щойно де-окупованому і ре-інтегрованому в Україну регіоні. Наша держава потребує міжнародної військової місії, яка матиме право на застосування сили задля попередження чергової хвилі ескалації з боку Росії, тобто матиме здатність встановити так званий «негативний» мир як припинення бойових дій без примирення між його сторонами.

Ефективна розбудова миру на Сході України передбачає спершу деескалацію ситуації, припинення вогню та розведення сторін задля створення так званого «середовища безпеки» на території, яка була ареною бойових дій. Як наголосив директор Національного інституту стратегічних досліджень О. Литвиненко, «побудова миру на Донбасі – пріоритет політики національної безпеки та інструмент зменшення ризиків загострення з РФ. При цьому побудова миру сьогодні означає насамперед відсутність бойових дій» [4]. Своєю чергою процес пост-конфліктного примирення має мінімізувати негативні наслідки громадянського протистояння в Україні і створити умови для стійкого позитивного миру. Апробований врегулюваннями низки конфліктів по всьому світу алгоритм розбудови миру у розділених насильницьким конфліктом суспільствах включає комплекс заходів, що мають на

меті зменшення ризику виникнення чи відновлення конфлікту, посилення інституційних механізмів на всіх рівнях для вирішення конфлікту та встановлення основ для сталого миру і розвитку.

Заходи із управління суспільною безпекою у пост-конфліктних суспільствах варіюються від зовнішнього втручання (присутність миротворчої операції чи операцій з розбудови миру) до стійкого місцевого самоврядування як результату ефективної реалізації програми розбудови миру. Варто врахувати, що реалізація традиційних стратегій примирення буде ускладнена опором з боку РФ та підконтрольних їй екстремістських груп та шпигунської мережі, які залишаться на де-окупованій території з метою дестабілізації ситуації, саботажу господарської реконструкції і терористичної діяльності. Перевдягнені у форму ЗСУ члени екстремістських груп чинитимуть терор проти мирного населення і українських військових з метою дискредитації української держави, армії та мирних ініціатив. Такі засоби гібридного тиску, як обстріли мирного населення, здійснення диверсій, створення перешкод у роботі міжнародних організацій з безпеки, чинитимуться здебільшого з ворожої території з метою провокації антитерористичних заходів України у відповідь і реалізації стратегії «жорсткої реінтеграції» з пріоритетом авторитарних методів централізованого управління і зменшення громадянських свобод в інтересах національної безпеки. Останнє, за задумом агресора, сприятиме збільшенню конфліктного потенціалу в суспільстві як живильного середовища для поширення екстремістських поглядів і тероризму.

Проте Росія намагатиметься реалізувати свій сценарій примирення на Донбасі руками закамуфльованих під місцевих лідерів громадської думки співробітників ГРУ та ФСБ. В умовах гібридних воєн постає непростим завданням визначити здатність окремих лідерів контролювати діяльність груп, які вони нібито репрезентують, або їхню здатність реально виконати вимоги своїх прибічників. До того ж, як слушно зазначає Ледерак, «важко визначити відповідні механізми представництва всередині населення, а ще важче знайти структури прийняття рішень, які б не були плінними та ефемерними» [3, с. 37].

Друга група заходів стосується відновлення верховенства права на де-окупованих територіях і має спиратися на ефективну взаємодію державних установ, недержавних суб'єктів, міжнародних та національних організацій аби унеможливити подібні конфлікти у майбутньому. Лише ліквідація т.зв. «народних республік» та утвердження української влади на всій території України стане обов'язковою умовою для ефективного пост-конфліктного примирення, поштовхом до відновлення справедливості й порушених прав людини на основі верховенства права та законності, до соціальної реінтеграції груп осіб, життя яких суттєво змінилося внаслідок конфлікту. В політико-правовій сфері – це формування адекватних виборчої і партійної систем на звільнених територіях, відновлення органів і структур державної влади, створення трибуналів

і комісії правди, децентралізація, розширення повноважень органів місцевого самоврядування.

Паралельно мають здійснюватися заходи із пост-конфліктного відновлення економіки і господарства постраждалих від російської агресії регіонів та створення сприятливих умов для соціально-економічного розвитку. Миротворчі технології наголошують на першочерговому вирішенні базових економічних проблем, відбудові зруйнованого житла та інфраструктури, забезпечення місцевого населення роботою з можливою перекваліфікацією, постачання споживчої продукції та продуктів харчування, облаштування медичної допомоги. Варто запровадити жорсткий контроль над справедливим розподілом ресурсів, аби збалансувати потреби колишніх комбатантів та місцевого населення, враховувати потреби різних груп. Росія невідворотно зруйнує будь-яку демократичну систему, що базується на повазі до прав людини та демократичних структурах, якщо ця система виявиться несправедливою, слабкою або неефективною.

Ефективне пост-конфліктне примирення на українському Донбасі потребує низки культурно-просвітницьких, інформаційно-виховних, реабілітаційно-адаптивних заходів серед населення тимчасово окупованих територій. Реконструкція та реінтеграція та мають відбуватися за домінантної екстраполяції українського культурно-ціннісного коду. Оскільки населення нині окупованих українських територій зазнало гібридної агресії у інформаційному просторі й тривалий час знаходилося під дією деструктивних імперативів кремлівської пропаганди, воно потребуватиме комплексної реабілітації у формі повернення в систему координат української культурно-ціннісної матриці. У суспільних групах, де тривалий страх та прямі факти досвіду насильства підживлюють образ ворога, люди легко стають об'єктом маніпуляцій та деструктивного впливу. «Страхи підгруп за ідентичністю часто формуються, підсилюються та використовуються їхніми лідерами задля зміцнення своєї позиції та внутрішньої єдності групи» [3, с. 37]. Оздоровленню культурно-ціннісної матриці мешканців регіону та успішній реінтеграції нині окупованих територій до українського соціокультурного інформаційного простору перешкоджатиме гуманітарна інтервенція з боку Російської Федерації. Тому в процесі розбудови миру на Донбасі важливе значення матиме усунення російськомовного контенту як елементу гібридної агресії і загрози національним інтересам України із інформаційного простору щойно де-окупованих територій.

Для того, щоби бути ефективним в умовах сучасного гібридного конфлікту, «миробудівництво має бути вкоріненим у досвідно-суб'єктивні реалії, що формують погляди і потреби людей, і відповідати їм» [3, с. 48]. Тому успішний результат пост-конфліктного примирення в Україні великою мірою залежить від здатності держави гарантувати безпеку і високі стандарти життя людей, формувати сприятливі умови розвитку підприємництва і забезпечення роботою та соціальною підтримкою

усіх громадян єдиної України незалежно від регіону проживання.

Програма розбудови миру як динамічного соціального конструкту вимагає своєчасних, доцільних, послідовних і реальних ініціатив, рішень, кроків і дій та відмови від усталених стереотипних підходів. Наразі важливо створити систему ефективної протидії спробам ворога завадити примиренню на українському Донбасі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Гібридна війна як вид комплексного комбінованого протистояння в умовах сучасного світу деформувала універсальні формули примирення та моделі розбудови миру у розділених насильницьким конфліктом суспільствах. Оскільки Україна є об'єктом гібридної агресії РФ, тривалий позитивний мир в Україні не видається можливим у коротко- та середньостроковій перспективі, як і примирення безпосередньо із агресором.

Росія сприятиме пост-конфліктному примиренню на Донбасі за власним сценарієм і на своїх умовах, тож Україна має використати процес примирення для максимальної реалізації власних цілей та інтересів як на локальному, так і на регіональному рівні. Україна має схилити Кремль погодитися на український сценарій умиротворення сепаратистів і примусити Росію до миру на своїх умовах.

Реалізацію програми розбудови миру буде сенс починати, коли вакуум сили на Донбасі заповнить Україна, й умови, за яких лишатиметься можливою нова агресія з боку РФ, будуть мінімізовані. Ця програма має бути системою своєчасних, доцільних, послідовних та реальних ініціатив, рішень, кроків і дій із урахуванням ціннісно-культурних особливостей населення де-окупованих територій Донбасу та з метою унеможливити прояв суспільного насильства у майбутньому.

Ефективне пост-конфліктне примирення на Донбасі після припинення вогню та деескалації внутрішньо-українського конфлікту передбачає поширення українських культурно-ціннісних домінант, українізацію інформаційно-культурного простору та освітньо-виховної системи. Оздоровлення культурно-ціннісної матриці мешканців регіону та успішна реінтеграція нині окупованих територій до українського соціокультурного інформаційного простору сприятиме розбудові позитивного миру на основі справедливості.

Список використаних джерел

1. «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, А. В. Баровська, Т. О. Ісакова, І. О. Коваль, В. П. Горбулін; за заг. ред. Д. В. Дубова. – 2-ге вид. – К.: НІСД, 2017. – 52 с.
2. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності: Монографія / [В. Копійка, М. Дорошко, В. Балюк та ін.]; наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. – Київ: Ніка-Центр, 2018. – 280 с.
3. Джон Пол Ледерак. Розбудова миру. Стале примирення в розділених суспільствах. / Пер. з англ. Д. Каратєєва та Л. Лозової. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. – 256 с.
4. Литвиненко О. 13 тез щодо українсько-російських відносин. // НІСД. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/interview/624576.html> Дата звернення: 20.02.2020

5. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія / Борис Олександрович Парахонський, Галина Михайлівна Яворська. – Київ: НІСД, 2019. – 560 с. – с. 68.

6. Петров В. В. Гібридна війна як наслідок пошуку «нового обличчя» війн сучасного типу / В. В. Петров // Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 81 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2018. – с. 204 – 212.

7. Семчинський К. В. Особливості сучасних військово-політичних конфліктів гібридного типу. // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції - №27 (16) (2017) / Херсонський національний технічний університет. Херсон, 2018. – с. 192-196.

8. Strategies of Peace. Transforming Conflict in a Violent World. Ed. by Daniel Philpott and Gerard F. Powers. – New York: Oxford University Press, 2010. – 380 p.

References

1. «Aktivni zakhody» SRSR proty SShA: proloh do hibrydnoi viiny: analit. dop. (“Active measures” of the USSR against the United States: a prologue to a hybrid war) / D. V. Dubov, A. V. Barovska, T. O. Isakova, I. O. Koval, V. P. Horbulin; za zah. red. D. V. Dubova. – 2-he vyd. – K.: NISD, 2017. – 52 s.

2. Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy pislia Revoliutsii hidnosti: Monohrafiia (Russia’s hybrid war against Ukraine after the Revolution of Dignity) / [V. Kopiika, M. Doroshko, V. Baliuk ta in.]; nauk. red. M. Doroshko, V. Baliuk. – Kyiv: Nika-Tsentr, 2018. – 280 s.

3. Dzhon Pol Lederak. Rozbudova myru. Stale prymyrennia v rozdilenykh suspilstvakh. (Building peace. Sustainable reconciliation in divided societies.) / Per. z anhl. D. Karatieieva ta L. Lozovoi. – Kyiv: DUKh I LITERA, 2019. – 256 s.

4. Lytvynenko O. 13 tez shchodo ukraïnsko-rosiïskykh vidnosyn. (13 abstracts on Ukrainian-Russian relations.)// NISD. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://ua.interfax.com.ua/news/interview/624576.html> Data zvernennia: 20.02.2020

5. Parakhonskyi B. O., Yavorska H. M. Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl: monohrafiia (Ontology of war and peace: security, strategy, meaning) / Borys Oleksandrovych Parakhonskyi, Halyna Mykhailivna Yavorska. – Kyiv: NISD, 2019. – 560 s. – s. 68.

6. Petrov V. V. Hibrydna viina yak naslidok poshuku «novoho oblychchia» viin suchasnoho typu (Hybrid war as a result of the search for a «new face» of modern-day wars) / V. V. Petrov // Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Seriia Politychni nauky. Vypusk 81 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. – K.: Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2018. – s. 204 – 212.

7. Semchynskyi K. V. Osoblyvosti suchasnykh viiskovo-politychnykh konfliktiv hibrydnoho typu. (Features of modern hybrid military-political conflicts)// Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok rehioniv v konteksti mizhnarodnoi intehratsii - №27 (16) (2017) / Khersonskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet. Kherson, 2018. – s. 192-196.

8. Strategies of Peace. Transforming Conflict in a Violent World. Ed. by Daniel Philpott and Gerard F. Powers. – New York: Oxford University Press, 2010. – 380 p.